

А. О. Колоколова

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Лінгвокогнітивний аспект дослідження вторинної номінації

Колоколова А. О. Лінгвокогнітивний аспект дослідження вторинної номінації. У статті на теоретичному рівні обґрунтовано необхідність вивчення вторинної номінації в когнітивному аспекті. Простежено розвиток теорії номінації, зв'язки цього явища з концептуалізацією, виявлено витоки когнітивної ономазіології. Розкрито доцільність досліджування вторинної номінації як засобу концептуалізації знань про світ з урахуванням основних завдань і постулатів когнітивної лінгвістики, а також багатоманіття форм вторинної номінації.

Ключові слова: *когнітивна лінгвістика, концептуалізація, вторинна номінація, ономазіологія.*

Колоколова А. А. Лингвокогнитивный аспект исследования вторичной номинации. В статье на теоретическом уровне обоснована необходимость изучения вторичной номинации в когнитивном аспекте. Прослеживаются развитие теории номинации и связь этого явления с концептуализацией, устанавливаются истоки когнитивной ономазиологии. Раскрыта целесообразность исследования вторичной номинации как средства концептуализации знаний о мире с учетом основных задач и постулатов когнитивной лингвистики, а также многообразия форм вторичной номинации.

Ключевые слова: *когнитивная лингвистика, концептуализация, вторичная номинация, ономазиология.*

Kolokolova A. O. Linguocognitive aspect of secondary nomination studies. In the article, the need to examine secondary nomination in the cognitive aspect is justified on the theoretical level. The development of nomination theory and links of this phenomenon with conceptualization are observed, the origins of cognitive onomasiology are established. The author proves the expediency to study secondary nomination as a means of conceptualizing knowledge about the world, taking into account the main tasks and tenets of cognitive linguistics, as well as the diversity of the secondary nomination forms.

Key words: *cognitive linguistics, conceptualization, secondary nomination, onomasiology.*

Нова антропоцентрична парадигма, що прийшла на зміну структурній у лінгвістиці, вивчає мову як засіб вираження результатів пізнання та формування концептуальної системи знань про світ. Таке дослідження мови, що дає ключ до розуміння процесів концептуалізації та категоризації дійсності, відбувається на сьогодні в рамках когнітивної лінгвістики – «мовознавчого напрямку, в якому функціонування мови розглядається як різновид когнітивної (пізнавальної) діяльності, а когнітивні механізми та структури людської свідомості досліджуються через мовні явища» [11:425]. Формування мовної та концептуальної картин світу нерозривно пов'язане з проблемою осмислення і найменування фрагментів дійсності – номінацією. Мовознавці здавна звертали увагу на зв'язок пізнання і слова, про що свідчать, зокрема, праці О. О. Потебні, які, на думку сучасних дослідників, є «важливим теоретичним підґрунтям становлення і розвитку

сучасних лінгвістичних концепцій, зокрема когнітивної парадигми» [28:94]. Власне когнітивні підстави номінації, за словами І. Мініярової, було накреслено в ономазіологічних дослідженнях 1970–80-х рр. [18:1461].

Мета нашого дослідження – обґрунтувати необхідність вивчення вторинної номінації як засобу концептуалізації знань про світ, спираючись на постулати й завдання когнітивної лінгвістики та сутність і призначення вторинної номінації.

Розгляд номінації з позицій когнітивної лінгвістики став можливим у зв'язку з еволюцією поглядів на сутність номінативного процесу. Згідно з традиційною точкою зору, номінацію розглядають як ословлення фрагментів позамовної дійсності, пор.: «Номінацію розуміють як найменування предметів і ситуацій за допомогою мовних засобів, закріплення за певним референтом того чи іншого спеціального знака» [13:6]. Таке розуміння номінації зберігається

і в сучасних працях: «Номінація – творення і надання назв (та інших мовних позначень) пізнаним і виокремлюваним фрагментам дійсності, тобто встановлення відношень між певною мовною одиницею і відповідним предметом (явищем, ознакою і т.ін.)» [26:417].

Однак іще в 1980-х роках такий погляд на номінацію починає зазнавати критики. Так, О. Кубрякова, погоджуючись із тим, що «ономазіологія займається співвіднесенням предметного світу з його членуванням через позначування фрагментів такого членування, а номінативною діяльністю можна вважати діяльність, спрямовану на *Worten der Welt*, “ословлення” світу, на називання окремих його частин» [12:36], усе ж наполягає на «виділенні в указаному ланцюжку такої ланки, як осмислення речі, розуміння її як об’єкта, на який спрямована пізнавальна й практична діяльність людини, а значить, ланки, що відповідає відображенню об’єкта в мозку мовця» [там само]. Дослідниця робить висновок, що «насправді позначається, називається як річ, так і – передусім – відображений у голові людини образ речі, уявлення про неї, певний концепт, зрештою – поняття» [12:36–37]. У виданій трохи пізніше колективній монографії «Роль людського фактора в мові. Мова і картина світу» основним постулатом є твердження про те, що «в мові практично результатом відображення є концепти, або поняття» [21:6].

Когнітивний підхід до номінації як явище, котре почало утверджуватись у другій половині 1980-х рр., відзначає І. Сусов. Дослідник вважає, що звукова людська мова (а слідом за нею і разом із нею й письмо) забезпечує кодування структур свідомості (іншими словами когнітивних, ментальних), пов’язуючи їх із відповідними структурами дискурсу (або текстовими утвореннями). Номінація охоплює відношення структур дискурсу як до структур людської діяльності, так і до когнітивних структур [25:14–15].

У сучасних лінгвокогнітивних працях стверджується тісний зв’язок між теорією номінації і когнітивною лінгвістикою [7:27; 14:61; 20:16; 22:152 та ін.]. Зокрема, О. Кубрякова у праці «Мова і знання» 2004 р. пише, що в 1970–80-х рр. теорія номінації являла собою одну з ранніх та вельми плідних версій когнітивізму і може розглядатися як варіант когнітивної теорії [14:61, 71]. Дослідниця так характеризує точки дотику між теорією номінації і когнітивною лінгвістикою: «Якщо в першій ставиться питання про те, як усе суще отримує своє позначення, то в другій іде мова про співвіднесення мовних форм із їхніми когнітивними аналогами, відповідно, суттєвим стає питання про те, які саме

одиниці стають носіями тих чи інших значень і як відбувається така номінативна діяльність» [14:9, 321].

В. Маслова вважає, що «у структурі знань, які стоять за мовним вираженням, певною мірою віддзеркалюється спосіб номінації» [17:26]. Тому важливе місце в когнітивних студіях відведено мовній номінації, яку дослідниця визначає як розділ мовознавства, що вивчає принципи та механізми називання наявних у людини ідей та уявлень. «Мотивація в найменуванні виявляє погляд носія мови на той чи інший фрагмент світу, що дозволяє в підсумку зрозуміти специфіку світогляду конкретного народу» [там само]. Такий підхід до вивчення номінативного процесу зумовив появу нового напрямку лінгвістичних досліджень – когнітивно-ономазіологічного аналізу, який передбачає «інтерпретацію ономазіологічної структури й концептуальне моделювання структури знань про позначене або її фрагмента» [22:152]. За О. Селівановою, «семантика номінативної одиниці насамперед пов’язана з певною концептуальною структурою, що є одиницею свідомості й об’єднує вербальну й невербальну інформацію, набуту шляхом сприйняття й усвідомлення ситуації, дії, явища, ознаки, предмета тощо п’ятьма психічними функціями: відчуттями, почуттями, мисленням, інтуїцією, трансценденцією» [22:153].

Варто наголосити на тому, що визначення номінації як «мовного закріплення поняттєвих ознак, що відображають якості предметів» [10:19] є слушним щодо будь-якого типу номінації, як первинної, так і вторинної. Однак у науковій літературі такий підхід стосувався передусім первинної номінації, яку мовознавці визначають як «пряме, безпосереднє відношення змісту імені до класу об’єктів, позначуваних у цьому найменуванні» [27:159], «співвіднесення відображуваного у свідомості фрагмента позамовного ряду і звукоряду, який уперше отримує функцію найменування» [15:73]. В. Телія вказує на необхідність виявлення мовленнєво-мисленнєвих закономірностей, що лежать в основі вторинної номінації, і відзначає, що «можливість опосередкованого відображення дійсності закладена в здатності словесних знаків зберігати й передавати поняттєвий зміст, історично закріплений за цим словом у вигляді його лексичного значення» [27:167].

Однак у науковій літературі є різні тлумачення терміна «вторинна номінація». В. Телія пропонує називати вторинною лексичною номінацією використання вже наявних у мові номінативних засобів у новій для них функції називання [27:129]. Для В. Гака термін «вторинна

номінація» відображає процес, коли «одна й та сама форма може пристосовуватися для виконання інших функцій, у той час як, з іншого боку, цей об'єкт може отримувати інше найменування» [5:243]. Нам видається найбільш адекватним досліджуваному явищу визначення О. Тараненка. На думку дослідника, вторинна номінація – це «надання об'єкту ще однієї назви: з іншою мотивованістю і з певною спеціальною метою (метафорична або метонімічна номінація, перифрази, евфемізми та ін.) або як трансформація попередньої назви об'єкта» [26:419]. Термін «вторинна номінація» в цьому ж значенні вживають Е. Азнаурова [1:88], А. Журавльов [8:50], О. Шаповал [29:1] та інші дослідники.

Дотичним до вторинної номінації є явище повторної номінації, яку дослідники визначають як факт мовлення [4:7; 5:287; 6:219; 19:94 та ін.] (пор.: повторна номінація – «найменування раніше позначеного в цьому контексті денотата: особи, дії, предмета, якості» [5:287]; «спосіб іменування, який використовує інші/нові фонетичні оболонки слів для називання одного референта» [6:219]) і наслідком якої є «гетеронімічність» [3:307]. У мовленні, однак, повторні номени не обов'язково є вторинними, серед них можуть бути й прямі [4:7]. А. Антипова вважає, що повторну номінацію можна розглядати як з боку мовної системи, так і з боку мовлення [2:17], однак, на нашу думку, відповідне мовне явище слід називати вторинною, а не повторною номінацією.

Один із постулатів когнітивної лінгвістики полягає в тому, що за значеннями слів, граматичних категорій, синтаксичних структур, стилів та реєстрів мовлення стоять когнітивні структури, що містять певні знання. Завданням цієї науки є вивчення видів і типів знань, репрезентованих мовними знаками, а також механізмів видобування зі знаків знань, тобто правила інтерпретації [17:25]. Якщо в первинному номені ці знання у вигляді внутрішньої форми (мотиваційної ознаки) не завжди усвідомлюються мовцем і реципієнтом (і не є необхідними для успішної комунікації), то у вторинному вони є усвідомлюваними, видобуття їх із номена є потрібним для розуміння повідомлюваного.

Завданням когнітивної лінгвістики є з'ясування ролі мови в процесах пізнання та осмислення світу, його концептуалізації. Концептуалізація – «один із процесів пізнавальної діяльності людини, що полягає в осмисленні й упорядкуванні результатів внутрішнього рефлексивного досвіду людини й уявлень про об'єкти, явища дійсності та їхні ознаки; понятійна класифікація» [22:403]; «важливі процеси в пізнавальній

діяльності людини, які полягають в осмисленні інформації, що надходить до неї, і приводять до утворення концептів, концептуальних структур і всієї концептуальної системи в людській психіці» [17:25]. Роль первинної номінації в концептуалізації дійсності відзначали багато лінгвістів. Але не менш слушним буде твердження про концептуалізаційну роль вторинних номенів об'єктів дійсності. Вторинна номінація не стільки позначає об'єкт, скільки його концептуалізує, тобто вичленовує окремі його ознаки, розставляє акценти, допомагає показати об'єкт із різних боків, виокремити його частини, зрештою, сформувати уявлення про нього.

«Можливість варіювання номінацій задається логічними відношеннями між поняттями, а також наявністю в референта множини різноманітних властивостей та ознак, які закладаються в основу його найменування» [6:220]. Н. Арутюнова, досліджуючи гетеронімічність у комунікативно-прагматичному аспекті, стверджує, що можливість по-різному йменувати той самий об'єкт впливає з можливості по-різному його позначити, яка є наслідком множинності суджень, що можуть бути винесені про один об'єкт (особу чи предмет), бо імена та іменні вислови, що називають об'єкт, створюються на основі предикатів, істинних (або прийнятих як істинні) стосовно цього об'єкта [3:307–308]. З погляду когнітивної лінгвістики, варіювання вторинних номенів зумовлене різноманітними типами знань, які наявні в мовця і реципієнта про називаний об'єкт. Чим багатограннішим є об'єкт, чим більше таких знань про нього існує, тим більшим буде ланцюг вторинних номенів на його позначення.

Увага до когнітивних процесів сприйняття та осмислення об'єкта відіграє важливу роль у розумінні природи вторинної номінації. «Виділення тієї чи іншої ознаки як основи найменування найбезпосереднішим чином пов'язане з характером сприйняття предмета суб'єктом пізнання... Імена, як правило, не позначають субстанціонального характеру речей і не дають повного уявлення про сутність позначуваної реальності. Вони “націлені” лише на який-небудь один аспект позначуваного об'єкта... Під час виділення предмета з ряду інших відбувається “повертання” його різними боками до суб'єкта. Людина бачить ці різні боки, але не всі однаковою мірою чітко – у зв'язку з практичним освоєнням цього об'єкта, відповідно до інтересів і цілей цього мовного колективу» [15:49–50]. Однак закріплення у вторинному номені тільки однієї ознаки об'єкта може пояснюватися не лише об'єктивними причинами, а й суб'єктивними настанова-

ми номінатора, який прагне закріпити у свідомості реципієнта певні ознаки предмета. Як зазначає О. Скидченко, на рівні номінації можуть бути закладені основи маніпулювання суспільною свідомістю [23:17].

Окрему проблему становлять випадки вторинної номінації об'єктів, для яких первинними номенами є власні назви, оніми. Якщо, згідно з традиційною точкою зору, визначальною функцією онімів є ідентифікаційна (з ними не пов'язується характеристика названого денотата, вони не описують його, а лише називають), то з погляду когнітивної ономастики власні назви слід розглядати як імена концептів. За словами О. Карпенко, «особливість онімічних концептів, що мають тільки по одному носієві, дозволяє їм уміщувати, вбирати в себе всю інформацію про цього носія» [9:90]. При цьому авторка наводить цікаве твердження: «Різні наймення одного об'єкта творять єдиний концепт» [9:91]. Дослідниця має на увазі різні позначення того самого об'єкта за допомогою власних назв (наприклад номінації особи на ім'я, прізвище, прізвисько тощо), однак те саме стосується і вторинної номінації за допомогою загальних назв чи перифразів. Таким чином, різноманітні вторинні, описові найменування об'єкта, позначеного власною назвою, так само беруть участь у формуванні змісту концептів-онімів.

Вторинний номен буває непрямим (метафоричним або метонімічним). У цьому випадку до його вивчення так само доцільно застосовувати лінгвокогнітивний підхід, адже з точки зору когнітивної лінгвістики метафора – це «основоположний когнітивний процес, без якого було б неможливим отримання нового знання» [16:381], «осмислення та репрезентація одних смислів на основі інших» [17:26], а метонімія – «стійка асоціація уявлень», в основі яких – «ідея суміжності уявлень – зсув одного найменування на інше» [17:27].

У функції вторинної номінації можуть уживатися прецедентні одиниці, що так само являють собою лінгвокогнітивний феномен, оскільки містять фонові знання і здатні утворювати концепти [24:28].

«Вибір способу номінації залежить від цілої низки чинників: арсеналу мовних засобів і конкретних типів знань, умов комунікації, комунікативних настанов, інтенцій та цілей, ступеня інформованості комунікантів про означуване» [18:1463]. У зв'язку з останнім слід розмежовувати особливості функціонування вторинних номенів у різних типах дискурсу, наприклад у художньому і публіцистичному. У художній літературі ті вторинні номени, які описують вигадані об'єкти, подають нову для читача інформацію, відому первинно лише авторові. У публіцистиці вони зазвичай стосуються об'єктів, що належать як світові автора, так і світові реципієнта, і адекватне розуміння цих мовних одиниць може потребувати від читача певних фонових знань.

Таким чином, дослідження вторинної номінації як засобу концептуалізації дійсності є важливим і перспективним з огляду на призначення вторинних номенів. Будучи другою назвою вже позначеного об'єкта, вторинний номен має на меті не просто назвати фрагмент дійсності, а передусім сформувати уявлення про нього, концептуалізувати його в людській свідомості. Необхідність вивчати вторинну номінацію в когнітивному ракурсі зумовлена також найрізноманітнішими формами вторинної номінації, яка може реалізовуватись у метафоричних і метонімічних одиницях, апелювати до прецедентних висловів, – усі ці явища на сьогодні плідно вивчаються як лінгвокогнітивні. Вторинний номен може бути заміником власної назви, і в такому разі він бере участь у формуванні онімного концепту. Перспективним є вивчення особливостей вторинної номінації як засобу концептуалізації знань про світ у різних типах дискурсу.

Література

1. Азнаурова Э. С. Стилистический аспект номинации словом как единицей речи / Э. С. Азнаурова // Языковая номинация : виды наименований. — М. : Наука, 1977. — С. 86—128.
2. Антипова А. В. Прагматико-референтная сторона повторной номинации (на материале французского языка) / А. В. Антипова // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2008. — № 811. — Сер. : Романо-герм. філол. Методика викладання іноз. мов. — Вип. 55. — С. 16—20.
3. Арутюнова Н. Д. Номинация и текст / Н. Д. Арутюнова // Языковая номинация : виды наименований. — М. : Наука, 1977. — С. 304—357.
4. Бекбалаев А. А. Лексическая номинация в современном немецком языке (на материале неологизмов — наименований лиц и человеческих коллективов) : материалы к курсу лексикологии для студ. 3—4-х курсов ф-тов иностр. языков / А. А. Бекбалаев. — Фрунзе, 1979. — 51 с.
5. Гак В. Г. К типологии лингвистических номинаций / В. Г. Гак // Языковая номинация : общие вопросы. — М. : Наука, 1977. — С. 230—293.

6. Голубева Н. А. Номинация и когнция (опыт когнитивного описания номинативной системы языка) / Н. А. Голубева // Вестн. Нижегородского ун-та им. Н. И. Лобачевского. — 2008. — № 6. — С. 217—223.
7. Давидова Т. В. Проблематика ономазіологічних досліджень на сучасному етапі : когнітивний аспект [Електронний ресурс] / Давидова Т. В. // Філологічні науки. — 2008. — С. 27—32. — Режим доступу до статті : http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/FilolNauk/2008/27.pdf
8. Журавлев А. Ф. Технические возможности русского языка в области предметной номинации / А. Ф. Журавлев // Способы номинации в современном русском языке. — М. : Наука, 1982. — С. 45—108.
9. Карпенко О. Ю. Проблематика когнітивної ономастики : монографія / О. Ю. Карпенко. — Одеса : Астропринт, 2006. — 328 с.
10. Колшанский Г. В. Некоторые вопросы семантики языка в гносеологическом аспекте / Г. В. Колшанский // Принципы и методы семантических исследований. — М. : Наука, 1976. — С. 5—81.
11. Кочерган М. П. Загальне мовознавство : підручник / М. П. Кочерган. — К. : ВЦ «Академія», 2003. — 464 с.
12. Кубрякова Е. С. Номинативный аспект речевой деятельности / Е. С. Кубрякова. — М. : Наука, 1986. — 158 с.
13. Кубрякова Е. С. Части речи в ономазіологическом освещении / Е. С. Кубрякова. — М. : Наука, 1978. — 115 с.
14. Кубрякова Е. С. Язык и знание : на пути получения знаний о языке : части речи с когнитивной точки зрения : роль языка в познании мира / Е. С. Кубрякова. — М. : Языки славянской культуры, 2004. — 560 с.
15. Лингвистическая сущность и объекты номинации / А. А. Уфимцева, Э. С. Азнаурова, Е. С. Кубрякова, В. Н. Телия // Языковая номинация : общие вопросы. — М. : Наука, 1977. — С. 7—98.
16. Макормак Э. Когнитивная теория метафоры / Эрл Макормак // Теория метафоры : сборник : пер. с англ., фр., нем., исп., польск. яз. / [вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой ; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной]. — М. : Прогресс, 1990. — 512 с.
17. Маслова В. А. Введение в когнитивную лингвистику : учеб. пособие / В. А. Маслова. — 2-е изд., испр. — М. : Флинта : Наука, 2006. — 296 с.
18. Миниярова И. М. Основные задачи функционально-когнитивной номинации / И. М. Миниярова // Вестник Башкирского ун-та. — 2009. — Т. 14. — № 4. — С. 1461—1464.
19. Потапова Н. Ф. Повторная номинация как одно из средств содержательной связи предложения в отрезке текста / Н. Ф. Потапова // Актуальные проблемы языковой номинации : тез. докл. регион. науч. семинара по лингвистике. — Саратов, 1988. — С. 94—96.
20. Ребрій О. В. Когнітивна та комунікативна складові вербалізації змісту мовним знаком / Ребрій О. В. // Вісник Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. — 2006. — № 725 : Сер. : Романо-герм. філол. Методика викладання іноз. мов. — Вип. 48. — С. 16—20.
21. Роль человеческого фактора в языке : язык и картина мира / [Б. А. Серебренников, Е. С. Кубрякова, В. И. Постовалова и др.] ; отв. ред. Б. А. Серебренников. — М. : Наука, 1988. — 216 с.
22. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. — Полтава : Довкілля-К, 2008. — 712 с.
23. Скидченко О. А. Дискурс современных СМИ и манипуляции со словами / О. А. Скидченко // Вісник Міжнар. слов'ян. ун-ту. — Сер. : Філол. науки. — 2003. — Т. VI. — № 3. — С. 15—19.
24. Слышкин Г. Г. От текста к символу : лингвокультурные концепты прецедентных текстов в сознании и дискурсе / Геннадий Слышкин. — М. : Academia, 2000. — 128 с.
25. Сусов И. П. Языковая номинация в свете представления о языке как кодирующей системе / И. П. Сусов // Актуальные проблемы языковой номинации : тез. докл. регион. науч. семинара по лингвистике. — Саратов, 1988. — С. 14—15.
26. Тараненко О. О. Номінація / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : В. М. Русанівський (співголова), О. О. Тараненко (співголова), М. П. Зяблюк та ін. — К. : Вид-во «Укр. енцикл.» ім. М. П. Бажана, 2004. — С. 417—419.
27. Телия В. Н. Вторичная номинация и ее виды / В. Н. Телия // Языковая номинация : виды наименований. — М. : Наука, 1977. — С. 120—221.
28. Харитонова Т. А. О. О. Потебня і розвиток когнітивної парадигми в сучасному мовознавстві / Т. А. Харитонова // О. О. Потебня й актуальні питання мови та культури : зб. наук. праць. — К. : Вид. дім Дмитра Бураго, 2004. — С. 94—97.

*Проблеми вторинної номінації:
метафора, внутрішня форма слова*

29. Шаповал О. В. Комунікативно-стильові параметри вторинної номінації в газетно-журнальній публіцистиці 80—90-х років ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 «Українська мова» / Шаповал Олена Василівна. — Дніпропетровськ, 2003. — 19 с.

© А. О. Колоколова, 2010